

TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK PÁNYOKON

KUNT ERNŐ

Az alábbiakban bemutatásra kerülő anyagot a Borsod-Abaúj-Zemplén megye (egykor Abaúj vármegye) ÉÉK-i peremén, a csehszlovák határ közelében fekvő kis faluban: Pányokon gyűjtöttem. Munkám első részében a recens hagyományt ismertetem. A következő közleményben az anyag elemzését nyújtom, a vonatkozó szakirodalom ismertetésével.

Pányok ma önálló tanácsú község, a megye encsi járásában. Területe 32 hektár. Lakóinak száma 345 fő, a lakóházak száma 98. Legközelebbi vasútállomása Zsujtán mintegy 10 kilométerre esik. Távolsági autóbuszjárat napon-ta négyszer halad át a falu határában.¹

Jellemző képet kapunk a falu fokozatos elnéptelenedéséről, ha összevetjük az 1926. évi, az 1962. évi és az 1973. évi népesedési adatokat.² Pányokon 1926-ban 434 lakos élt, s 91 ház állott. 1962-ben 445 fő élt itt — 11-gyel több a 35 évvel azelőttinél —, s a lakóházak száma 99. 1973-ban már csak 345 ember él itt — 11 év alatt 100 fővel csökkent a népesség —, a lakóházak száma 98, az elhagyott lakásoké 40. Az 1926-os népszámlálás a falu lakosságát magyarnak s reformátusnak tünteti fel. A lakosságnak az a része, amely még ma is ott maradt, hű református vallásához. A családfenntartó második generáció tagjainak kétharmadánál is több a környező városokban talált munkára, s így csak hétfélegyen tér vissza családjához. A faluban élők az Abaújvárt, Pányokot, Kékedet egyesítő mezőgazdasági termelőszövetkezetben dolgoznak.

A második világháború előtt minden család a mezőgazdaságból élt. A lakosság túlnyomó része törpebirtokos volt. A mezőgazdasági munka jellegzetes kiegészítője a téli erdőlés volt, annál is inkább, mert a falu határában fekvő erdők nagy részét a pányoki Erdőbirtokossági Társulás tartotta kézben.³ Pányokon ipari, vagy ipari jellegű létesítmény nincs és nem is volt.

Pányokot okleveleink 1263-ban említik először *Panc* néven. Ekkor *Pányoki Jakab* nemesi birtoka a falu, amely 1319-ig a Pányoki Jakab fia által alapított *ruszkai Dobó* család birtokában marad.⁴

A falubeli mondák szerint Pányok *Aba Sámuel* menedékhelye volt, aki a közeli Abaújváron álló erődített földvárából titkos földalatti alagutat ásott a pányoki határig, melynek bejáratát ma is számontartják a falubeliek a *Pin-cék* néven. Később *Mátyás király* kedvelt vadászterülete a pányoki határ. Sokan azt is tudni vélik, hogy a mai kocma helyén állott az az erdőszház, amelyben kíséretével megszállt a király. Majd *Rákóczi* birtoknak tartja a pányoki

emlékezet a falut. A határban lévő *Zöld-Májon* volt nagy pincéje II. Rákóczi Ferencnek, ide húzódott vissza a kuruc szabadságharc leverése után. Itt fordította meg lova lábán a patkót, s innen menekült át Lengyelországba.⁵

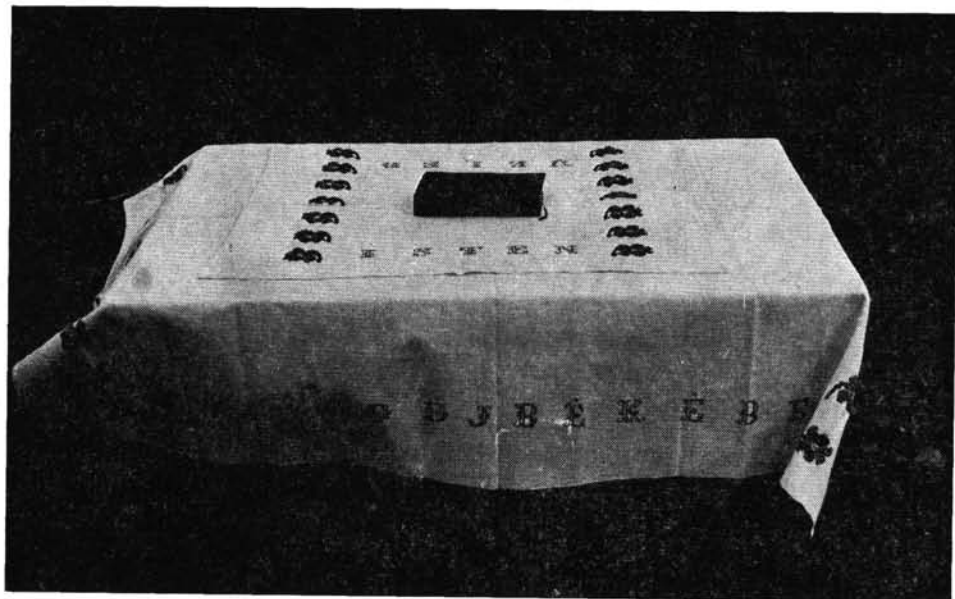
A Pragmatica Sanctio idején Liptó vármegye küldöttei Abaúj vármegyében „Egészében igen szomorú népességi és gazdasági állapotokat találtak, mert a vármegye az előző években óriási sokat szenvedett. Nem csak a hosszú háború okozta pusztulását, hanem még inkább a pestis, amely itt 1711-ben rettenetes rombolást vitt végbe, s a lakosságot csaknem egészében kiirtotta.”⁶ 1715-ben „Pányok nagy részében pusztá”.⁷ A monarchiális időkből csak mint „a lencse természetéről híres Pányok” történik a faluról említés.⁸ A századfordulóról népviseletének leírását olvashatjuk a szomszédos Abaújvár lakóinak öltözékével összehasonlítva: „Pányokon fekete huszárkát viselnek, azonkívül nyáron a pányokiak hamuszín szaténklott ruhát is; Pányokon a lányok színes kalárral ékesítik magukat”.⁹

A pányoki halotti szokások hagyománya teljesebben megérthető a falubeliek halállal kapcsolatos vélekedésének összegzéséből.

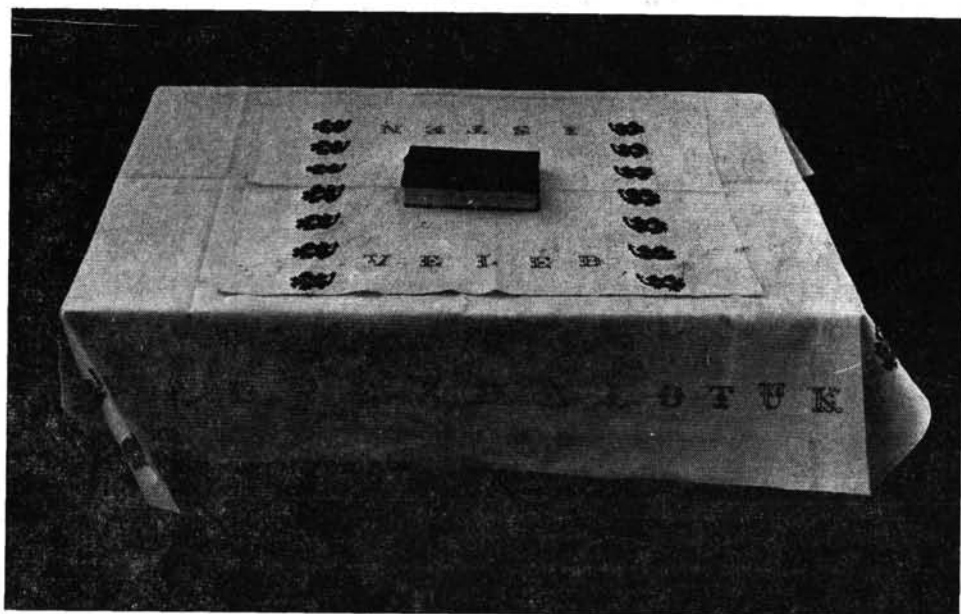
A halál megítélése. Gyűjtésem során — lehetőség szerint a legidősebb emberekkel beszéltem, hogy a szokásoknak az emlékezetben megőrzött legrégebbi formáit jegyezhessem le. Így az adatok zöme az 1920—1940 közötti időszakra vonatkozik. Témám oly kényes természetűnek tűnt fel előttem, hogy kezdetben nagyon kételkedtem az idősebbekkel folytatandó beszélgetéseim tartalmasságában s eredményességében. A városi emberek között, különösen a korosak jelenlétében a halálról bármilyen formában beszélni bántó udvariatlanságnak számít, sőt minden jel arra mutat, hogy a városi lakosság túlnyomó többségben nem gondolkodni, de hallani sem kíván a halál felől.

Gyűjtéseim során azonban a fenti szemlélettel ellentétes gondolkodásmód megnyilatkozásainak lehettem tanúja, éppen a paraszti sorban élők harmadik (60—90 év közötti) nemzedék tagjaival beszélgetve. Az idős parasztemberek szavait figyelve láthattam, hogy ők még életet és halált egységben átfogó, önámítást nem tűrő gondolkodásmód zavartalan hatása alatt nőttek fel, annak utolsó képviselői. A kilátástalan szegénység és az ezzel járó kiszolgáltatottság minden ízében a valóságon alapuló gondolkodásmód kialakítását követelte meg tőlük. A földdel való munka, a paraszti élet természettel harmonizáló, természetre utalt mivolta érlelte és keményítette a népi gondolkodást. Ezen életszemléletben természetes és félreérthetetlen helye van a halálnak is. Idős adatközlőim ebből a népi gondolkodásmódból merítették bölcsességüket, tartásukat étellel és halállal szemben. A magyar nép halálról, halottról, túlvilágról kialakított vélekedését, mely számtalan formában hagyományozódott nemzedékről nemzedékre, az alapigazságok megsértése nélkül ki-ki egyéniségének megfelelően formálva tette magáévá. Így vélekedése, magatartása a halállal szemben soha nem válhatott oly természetellenessé, mint aminőre a létehetőségek magasabb övezeteiben élők nem kevés példát szolgáltatnak.¹⁰

A népi bölcelet azonban úgy kényszerül visszavonulásra, oly mértékben felejtődik el, amilyen ütemben a (földtől — s így a természettől is — függetlenné váló) magasabb életszínvonalat biztosító megélhetési lehetőségek a parasztság

1. kép. Feliratos halotti kendő Pányokról, 1973.

2. kép. Az előbbi kendő másik nézete

körében elterjedtek. A magyar nyelvterület peremvidékein, melyek az ipari civilizáció szívóhatásától ideig-óráig mentesek maradtak, megtalálhatók még a feledésbe merülő gondolkodásmód képviselői, de itt is csak a második világháború idejére már felferdült parasztemberek között. A paraszti világgép elfelejtésével annak kifejezési formái — így a szokások is — tartalmukat veszítik. Az évszakokon, az emberi élet főbb eseményein átívelő — egykor töretlen — szokássoron mind nagyobb foghíjak mutatkoznak, s a megmaradtak is mind külsőségesebbé válnak, hiszen nem létszükségletei már a mai falusi életnek.

Nem csoda hát, hogy Pányokon a halottal kapcsolatos szokások, babonák csak töredékei annak a gazdag szokássornak, amelynek emlékei a paraszti emlékezet legmélyéből előbukkannak.

A ma élő három nemzedék és a halotti szokások. Pányokon három nemzedék él egy háztartásban. Gyakorlatilag azonban csak a harmadik — a 60 év feletti — generáció él a faluban, a második nemzedék férfi tagjai távoli városokba járnak el dolgozni (Szerencs, Gönc, Tarcal, Tokaj, Sátoraljaújhely, sőt Miskolc is), így ők csak a hétvégét, de még inkább egy hónapban egy hétvégét töltenek otthon, ha ugyan el nem költöztek már véglegesen. A legifjabb generáció tagjai vagy otthon nevelődnek, vagy eljárnak a közeli gimnáziumokba (főként Göncre) tanulni.

Adatközlőim kétharmada a harmadik nemzedékhez tartozik. Természetesen az életük jó részét a falu hagyományaitól idegen hatások alatt élő középső generáció tagjai kevesebb adattal szolgálhattak, mint az idősebbek. Mondhatjuk, hogy ők a hagyományos halotti szokások vázát, kimondottan gyakorlati oldalát ismerik, „babonákról”, hiedelmekről alig tudnak már valamit. Nincs is idejük azokat az idősebbektől megtanulni.

A hatvan éven túli öregek, ha a beszélgetés őszintévé válik, a halotti szokásokról úgy beszélnek, hogy szavaikból kiérzik, saját eljövendő halálukról, az arra való felkészülésükről gondolkoznak tulajdonképpen. Ha egy szokásrészletet szemléletesen akarnak megmagyarázni, akkor magukat teszik a példában halottnak, s rokonságukat a feladatok elvégzőinek: *Tudja, kedves, ha én meghalok, úgy fektetnek majd a koporsóba, hogy ezt a fekete ruhát adják rám, a karjaimat összefektetik keresztben a mellemen, s e két rossz, görcsös kezembe nyomják a könyvemet (zsoltároskönyvet).* (8) *Amikor mán elmegyek ebből a rossz világból — engedje meg a jó isten, hogy csendesen elaludjak — a komám csődíti egybe majd a népet* (ti. a rokonságot a virrasztóba). (8) Az effajta kitéréseknek, példáknak azonban nincs önsajnáló, önsajnáltató mellékértelme. Amikor beszélnek a halálról, mindenkor kitűnik, hogy természetesnek tekintik azt, és feladatnak is, amelynek éppen olyan tisztességgel akarnak megfelelni, mint életükben a munkának s gyermekeik felnevelésének.

Hogy ezen utolsó feladatnak méltán eleget tegyenek, idős koruk minden tapasztalata, bölcsessége s az előttük járók példái segítik őket. Közléseik töredezettek, mozaikszerűek, de minden megjegyzésük a központi tartalom megértésére tör. Az idősek a maguk számára is igyekeznek a falu halotti szokásainak rendjét értelmezni. Az előző nemzedékek tudását halotról, halálról, túlvilágról magukévé téve tudnak csak utolsó feladatuknak megfelelni.

Azt, hogy a halálra való felkészülés mikor kezdődik, köztük élve is igen ne-

3. kép. Takács István pányoki fejfafaragó, 1973.

héz megállapítani. E folyamat külső jeleiről csak székelylakta területeken halottam, ott is csak visszaemlékezésekben.¹¹

A második nemzedéket a család legidősebb tagjának halála, a veszteség érzete s a fájdalom döbbsenti rá a gondolatra: *Má' mink következünk.*

Elmúlásukról alig beszélnek az öregek, ha mégis, nagyon áttételesen. Olyan kifejezésmóddal élnek, amelynek a legmélyebb értelmét a fiatalabbak, a felkészületlenebbek sokszor nem is érthetik.

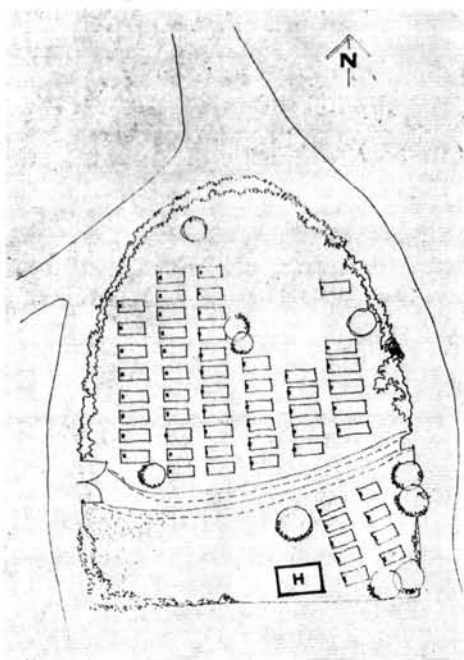
A középkorúak, a második generáció adatai összefüggőbbek az idősek közléseinél, de külsőségeket jobban szem előtt tartók. A halotti szokásokból nyújtott leírásukból érződik, hogy övék a szervező, lebonyolító szerepe. Feladatuknak azt tekintik, hogy a hagyományoknak megfelelően járjanak el hozzátartozóik halála esetén. Ők tehát a mások halála körüli feladatok elvégzésére készülnek, ennek kívánnak tisztességgel megfelelni.

Életkor és halál. A halotti szokásokkal kapcsolatos beszélgetések során arról is képet alkothattam, hogy a faluközösség hogyan ítéli meg a különböző életkorúak halálát.

Természetesnek tekinti a közösség a harmadik generációhoz tartozók halálát, annál is inkább, minél kevésbé alkalmas az idős ember a munkavégzésre. A halotti szokások alapformájukban tehát az idős emberek halálához kapcsolódóan vizsgálándók, ez a szokássor tekintendő alapvonalatnak.

A középső generációbeliek, házasemberek, asszonyok — akár természetes, akár erőszakos halálát — megrendülten fogadja a faluközösség, hiszen egysége, ereje érzékeny veszteséget szenved egy élete, szellemi-testi ereje teljében levő tagjának eltávozásával. A veszteség nagyságát a halotti szokásrend változásával kevésbé fejezik ki, sokkal inkább szembetűnő az érzelmek végletesebb megnyilatkozása, különösen a gyászoló családtagok részéről, akik a család központi támaszát veszítették el a halott személyében s így vagy az első nemzedékbeli kényszerül természetellenes sietséggel az elhunyt második generációbeli helyére lépni, vagy pedig az életből már kifelé igyekvő harmadik generáció tagjainak kell erejüket meghaladó feladatra vállalkozniuk. A harmadik lehetőség az, hogy a családnak, az eddig kialakult egységnek, újra meg kell nyílnia: egy idegent befogadnia, hogy az az elhunyt helyét betöltse. Mindhárom lehetséges változás — bár áttételesen — erősen kihat az egész faluközösség belső rendjére.

A legnagyobb veszteségnek a faluközösség közvetlenül családalapítás előtt álló tagjainak halálát tekinti. Ezt a halotti szokásor kibővülése, átalakulása is tükrözi. A házasulandó korban meghalt lányokkal, legényekkel együtt a közösség saját jövőjének egy darabját is veletemeti. Egy, a falu szeme láttára kiformalódó egyéniséget, a hagyományaikon nevelkedett társukat éppen akkor kell

4. kép. A pányoki temető alaprajzi vázlata. A temetőt a határba vezető dűlőutak veszik körül. Az élő-
sövény kerítés nyugati oldalán van a főkapu, keleti oldalán a gyalogkapu. Ezeket ösvény köti össze.
Az így két részre osztott terület nagyobbik, a faluhoz közelebb eső, északi részében a reformátusok
— a falu törzslakói —, a délkeleti szögletben pedig a katolikus családok temetkeznek. H=hullaház.
(A vázlat az 1972-es helyzetet rögzíti)

nélkülözni, amikor az kiteljesülő erejét, tapasztalatait mindannyiuk javára gyömölcsöztethetné. Ha természetes halállal hal meg egy lány vagy egy legény, nagy és váratlan a veszteség, épp akkora, mintha erőszakos halállal halt volna meg. A második és harmadik nemzedék gondoskodása, figyelmes tekintete előtt egy ígéret éppen megvalósulása pillanatában foszlik semmivé. Ezt kísérli meg ellensúlyozni a halotti szokások pompázatosága, a szélsőséges érzelmeket felszabadító siratók, s mindenek felett a halál tényével is szembeszegülést mutató halotti lakodalom. A leány, legény elvesztését családja alig heveri ki: a szülőknek életük értelmét — a következő nemzedék nemzését, felnevelését — kell megsemmisülve látniuk. A közösség pedig további létében, utánpótlásában tűnik veszélyeztetettnek.

A gyermekek körüli halotti szokások egy-két részletét őrzik csak az alapszokássornak. Minél fiatalabb tagja hal meg az első nemzedéknek, annál szűkebb csoportra korlátozódik a gyász. A kisgyermeket csak a szülei gyászolják valójában. A fájdalom azonban nem tart sokáig, hiszen a szülők fiatalok, reménykednek újabb gyermekek születésében. A gyermekhalandóság magas száma pedig hozzászoktatta a családot a tény rendszeres tudomásulvételéhez.

Temetkezési szokások

1.0. *A halál előjelei.* A falubeliek — különösen az asszonyok — élénk figyelemmel kísérik mindazon változásokat, melyek környezetükben, illetve önmagukban lejátszódnak. A fendkívüli jelenségek egy részéből a jövőre vonatkozó jelzéseket olvasnak ki. Hagyományuk szerint a háziállatok, az erdei madarak, s némely csillagászati és földrajzi jelenség bír jósló tartalommal. Önmagukkal kapcsolatban a véletlenszerű események különös egybevágására, s természetesen álmaikra figyelnek fel.

A faluközösség tagjai különös gonddal ügyelnek minden olyan előjelre, amely betegséget, halált jósol hagyományaik szerint.

1.1. *Álmok.*

1.1.1. Halált jelent, ha *disznóval* álmodik valaki. A jóslat bárkire vonatkozatható.

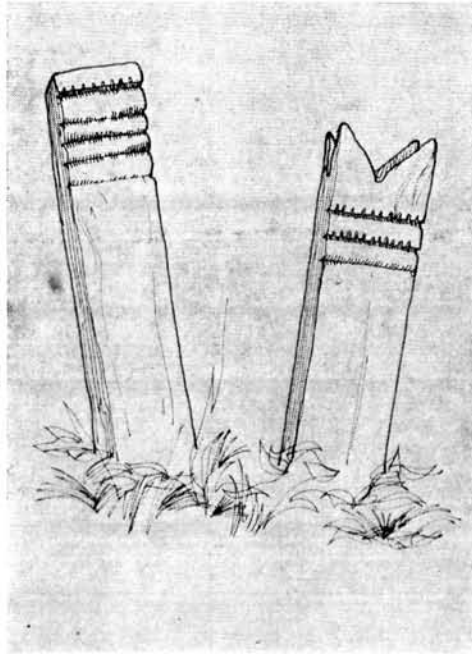
1.1.2. Ha álmában leszakad valakinek a *csizmata*, rokonai halálára következtet abból.

1.1.3. Ha *fogat húzat* valaki álmában s a fog elvesztése nem tűnik fájdalmasnak, akkor távoli rokon elhunytára következtethet, míg, ha fájdalmat okozott a foghúzás, akkor közeli rokon halálát jelzi az álom.

1.1.4. Ismert még Pányokon egy általános, nem meghatározott veszedelmet jelentő álom: *Csókkal álmodtam, csókoltak engem álmomban sokan, nyaltak-faltak: veszedelmem léssen!*

1.1.5. *Halottal* álmodni nagy-nagy esőt jövendöl.

1.1.6. Azt tartják az álmokról, hogy azok vagy az álomlátás napján, vagy pedig a reakövetkező harmadik napon teljesednek be. Álmaikat a nők maguk fejtik meg, reggeli munkájuk végzése közben gondolkodnak rajta. Asszonykorukban rendelkeznek már azzal az alapvető, hagyományos jel-

5. kép. Vázlat a pányoki temető fejfáinak két alaptípusáról. A bal oldali a férfi fejfája, ún. kalapos fejfa. A jobb oldali női fejfa, ún. tulipános. Mindkét sírjel felső harmadában megtalálható a jellegzetes vízszintes sávos osztat, a cifra, amely függőleges rovásokkal díszített.

kulcs készlettel, amelyre ehhez szükségük van. Az álomfejtést leánykorukban anyjuktól, de méginkább nagyanyjuktól tanulják el. A tanulás leg-hathatósabb szakasza a párválasztás időszaka, amikor a lányok figyelme teljesen jövőjük felé fordul.

Ha az asszonyok különösen nyugtalanító, rendkívüli álmot láttak, akkor — rendszerint aznap délelőtt — idősebb asszony-bizalmasukat keresik fel s együtt értelmezik az álomképet.

A férfiak ritkán beszélnek álmaikról, akkor is csak feleségük előtt. A megfejtéssel bár látszólag mitsem törődnek, magukban kísérelik meg értelmezni az álomképet. Értelmezésükben azonban — bár ők is ismerik a hagyományos alapvető megfeleléseket — a szabad gondolkodás, a józan ész szerint való megfejtés dominál. Gyakran előfordul így, hogy a hagyományhoz ragaszkodó feleség s a szabadon gondolkozó férj más-más eredményre jutnak.

1.2. Állatok viselkedése.

1.2.1. A háziállatok közül a kutyáról vélik úgy, hogy az megérzi a halált a háznál: *Mikor a kutya igen kapari a ház falát, felfelé tarti a fejét, úgy uvít, halál lesz annál a háznál.* (2)

1.2.2. A madarak közül a kúvik viselkedését figyelik: *A kúvik amelyik ház köze-*

lében kiabál, halál esik ott. (8) Az állatok jelzései — úgy vélik — 24 órán belül teljesednek be.

2. *A halál eljövetele.*

- 2.1. A Halál a pányokiak számára — amint ez általános népünknel — megszemélyesített formában létezik. Nem tudják leírni külsejét, de természetesen veszik, hogy ilyen nyelvi fordulatokkal éljenek: *elvitte a Halál, eljön érte a Halál*, sőt beszélgetés közben, így fogalmazta meg egy idős asszony az egykori magas s a mai alacsony halálozási számok ellentétét: *Manapság már igen ritkán jó elő a Halál. Katona tán most a Halál?!* (8)
- 2.2. A halál beálltának pillanatában — úgy tűnik fel — a tárgyak is különösen „viselkednek”. Némely adatközlő szerint e tárgyakkal kapcsolatos jelenségek megelőznék a halált, túlnyomórészt azonban úgy vélekedtek, hogy kísérik a beálló halált.
- 2.2.1. *Ha igen csörög a bútor meghal a haldokló.* (8)
- 2.2.2. *Egy bátyáméknál tekercsben voltak bedugdosva a mestergerenda fölé a vég háziszőttes vásznak. Sokáig haldoklott oszt ez a bátyám. Amikor meghalt, mind lehullottak kibomolva a vásznak a földre.* (9)
- 2.2.3. *Ahol a tükör magától elreped, halál esik ott.* (7)

6. kép. Leány fejfája az 1930-as évekből, 1972.

3. *A halál beálltától a torig.*

- 3.1. *Haldoklás.* A haldoklót mindig az *első házban*, frissen vetett ágyba fektették. Aki sokáig szenvedett halála előtt — *nehezen tudott meghalni* — azt saját kívánságára, vagy a pányoki szokásrendhez igazodva kiemelték hozzátartozói az ágyából, s a földre helyezték. Ilyenkor egy lepedőt terítettek a döngölt padlóra, vagy szalmazsákjával együtt emelték a földre a beteget. A haldoklónak mindig a mestergerenda alatt, azzal párhuzamosan, lábbal az ajtó felé kellett feküdnie. Rövid idő után visszafektették az ágyba, ahol rövidesen megkönnyebbült s meghalt. Általában nők végzik a földrefektetést, férfiak csak akkor segítenek, ha túl nehéz a beteg.

A földrefektetés után megjelennek a legszorosabb rokonság tagjai a betegágynál. Búcsúzni jöttek, de sokszor jegyzőt is hoztak magukkal, ha a beteg utolsó perceire hagyta volna a *hagyakozást*, *hagyományozást*.

- 3.2. *A halál beállta.* Amikor a haldokló körül lévő nők észreveszik, hogy az *megcsendesedett*, *kiszzenvedett*, *elment*, azonnal letakarják a tükröt. Erre az első pillanatban megfelel bármiféle textilnemű, amelyet később feketé-

8. kép. Női fejfa az 1940-es évekből.
Alsó egyharmadán, a cifra alatt hasas, 1973.

7. kép. Asszony fejfája az 1940-es évekből, 1972.

vel helyettesítenek. Ha nincs kezük ügyében alkalmas szövet, a fal felé fordítják a tükröt. (A tükör mindig az első házban, a két utca felé néző ablak között függött.) A művelet gyorsaságának fontosságát a következő visszaemlékezés is mutatja: *Mikor nagyapánk meghalt, emlékszem édesanyánk hogy mondta „Gyermekek a tükröt, a tükröt letakarni!”* (8)

A tükör letakarása után gondosan bezártak minden ablakot a szobában. Úgy tartják, hogy a nyitott ablak a *holtat visszahozza*. Az ablakok mindaddig zárva maradnak, amíg ki nem viszik a szobából temetés napján a holttestet.

3.3. *A halál hírüladása.*

3.3.0. A halott körüli tennivalók szervezője, azok lebonyolításának vezetője lehet valamelyik legközelebbi férfi hozzátartozó (fia, férje, apja), de még általánosabb, hogy a halott komája, keresztkomája vállalja el ezt a feladatot. Ez a személy a halál beállta után azonnal felölti fekete ünneplőruháját. A halotti szokások során mindenkor ilyen öltözékben jár el tisztében.

3.3.1. *Hivatalos személyek meghívása.* A halotti szokások lebonyolítását vezető családtag mindenekelőtt a *kurátor*hoz megy bejelenteni a halálesetet. A kurátor értesíti majd a *harangozót*, s meghagyja neki, hogyan harangozzon. Ezután a *halálbíró* felkeresése kerül sorra. Ezt a tisztet mindig idős parasztember látja el, ki nagy tapasztalattal rendelkezik. Ez az az ember, aki elment a *megszomorodott házhoz* s eldöntötte, hogy eltemethetik-e a holtat vagy sem. E tisztséget a tetszhalottak eltemetésétől való félelem hozta létre. Ma halálesetek alkalmával a körzeti orvost értesítik.

A papot sokszor csak a kurátor segítségével tudják értesíteni, mert az a szomszéd faluban — Abaújtóváros — lakik. Így a pap meghívása sokszor a halált követő napra marad.

3.3.2. *A rokonok meghívása.* A halott hozzátartozói végzik a rokonság, szomszédok, jóbarátok meghívását a *virrasztóba*. A meghívók gyászruhában mennek házról házra, röviden előadják küldetésük célját. Általában az utcai kapun szólnak be, vagy az udvaron beszélgetnek. Nem szívesen lépnek a házba, mert *nem jó az új halott hírt idegen házba vinni*. A meghívásoknak nincsen kötött szövege.

3.3.3. *A segítők meghívása.* *Segítők*nek a fejfa és *padlanfa* faragóját, a sírásókat, a koporsókészítőt, illetve beszerzőt nevezik. Ezeket az embereket vagy a halál beállta napján, vagy az azt követő napon hívják meg.

3.3.4. *A halál hírüladása a faluközösség számára.*

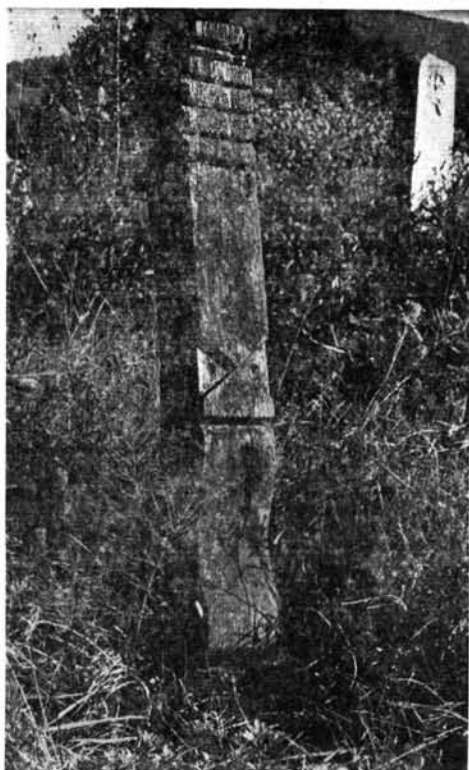
3.3.4.1. A halottas házon sem zászlóval, sem egyéb módon nem jelzik, hogy ott halott van, ezt csak a ház körül megélnéknél, de tompított lendületű gesztusok, tevékenység árulja el.

3.3.4.2. A falubeliek, ha látják a meghívókat, amint feketében, felindultan, sírva sietnek az utcán, megszólítják, vagy egymástól kérdezik, ki halt meg.

3.3.4.3. Harangozás. A halottnak rendszerint akkor harangoznak, amikor már *ki van terítve*. Előbb *csendítenek* (azaz a haranggal rövidet kondítanak), azután *ráhúzzák* (azaz harangoznak, mint vasárnap szokás). Férfi halottnak háromszor, nőnek kétszer csendítenek.

9. kép. Fiú fejfája az 1930-as évekből, 1972.

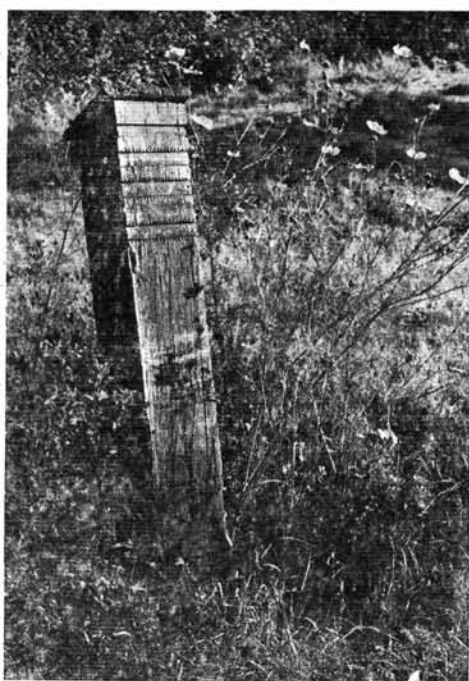
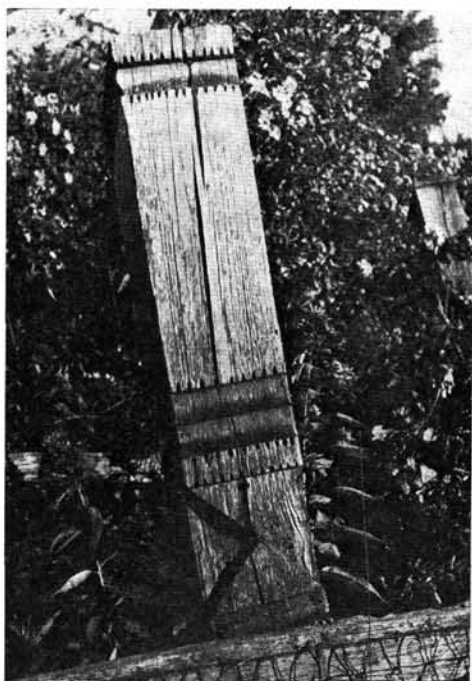
10. kép. Férfi fejfája az 1940-es évekből. Felső harmadában láthatók a jellegzetes vízszintes osztatok, alatta a felirat helye — ma már olvashatatlan —, az alsó egyharmadban X alakú bevágás, cifra, az alatt a hasa. A fejfát Takács István faragta, 1973.

A harangszóra így beszélnek a faluban: *Már mikor meghúzták a harangot, már akkor érdeklődtek az emberek: „Ki halt meg?” Az ilyen kis faluban mindjárt hírül ment, hogy ki halt meg. Mikor meghallottuk a harangszót, röviden imádkoztunk is. (1)*

Régezte a harangozónak nem tartoztak fizetséggel, csak a torba hívták meg. Ma már — megállapodás szerint — fizetnek is neki.

4. *A holttest mosdatása, öltöztetése.*

- 4.1. A hozzátartozók igyekeznek közeli rokonra bízni a mosdatást. Ha ilyen nincs, akkor ehhez értő — általában faluszerthe ismert — idegent hívnak. *Amikor a nagymama meghalt, vót aki mosdassa, a vén Ignácné. Az az öregasszony értette ezt. Szigorúan ragaszkodtak hagyományukhoz, mely*

11. kép. Férfi fejfája az 1940-es évekből, 1973.

12. kép. Férfi fejfája az 1950-es évekből, 1972.

szerint férfi halottat csak férfi, nőt pedig csak nő mosdathat. A holtak általában az arcát mosták csak meg. Hitvány cseréptálat használtak ehhez. A mosdatás végeztével — félreeső helyen — öntötték el a vizet, az edényt pedig a halottas ház sarkához ütve eltörték.

- 4.2. Az öltöztetést szintén csak akkor végezte idegen, ha arra alkalmas személy a rokonságban nem akadt. Az öregeket fekete ünneplőjükbe — *amékben a templomba is eljártak* — öltöztették. A hajadon lányt — ha már megvolt a menyasszonyi ruhája — menyasszonyként, ha fiatalabb volt egyszerű fehér ruhába öltöztették. A legényt fekete ünneplőjében temették, amelyet az esküvőjén is viselt volna.

Egy adatközlő célzott arra, hogy a holttesten szándékosan félre-gombolták volna a ruhát: *Megtarti az a holtat hazájában.* (1)

A mosdatást, öltöztetést végző idegen személyt a halott ruháival fizették ki. Ha rokon végezte el azt, annak semmi sem járt munkájáért.

- 4.3. *A kiterítés.* A holttestet mindig az első házban terítették ki. Két széken, vagy bakon keresztülfektettek egy szép, széles deszkát, vagy a szekérdereket. Arra került a szalmazsák. Ezt lepedővel, sokszor kimondottan erre a célra őrzött fehér *halállepedővel* (ma felpamutos házivászon szolgál erre) terítették le. Erre fektették a felöltöztetett holttestet. Állát fel-

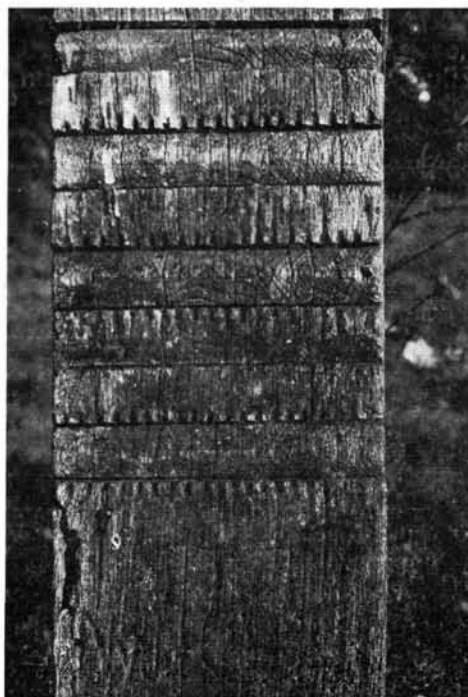
kötötték, karjait mellén keresztbefektették, kezébe zoltároskönyvet adtak. A halott szemét gyakran gyolccsal borították le.

5. *Virrasztás.*

A rokonok, ismerősök a kiterítés estéjén, s az azt követő estén gyűltek össze a halott mellett *virrasztani*. Az első este főleg a közeli hozzátartozók (vér- és műrokonság) s a szomszédok jöttek össze. Másnap este ezek újra megjelentek, de ekkor már bővült a kör barátokkal, ismerősökkel, *jó emberekkel*. Virrasztóba mindig fekete gyászruhában mentek, zoltárkönyvet vittek magukkal, semmi egyebet.

A virrasztó este hat-hét órakor kezdődött s éjfélig, éjfél utánig tartott. A halott mellett sötétedéstől hajnalhasadásig égett a petróleumlámpa.

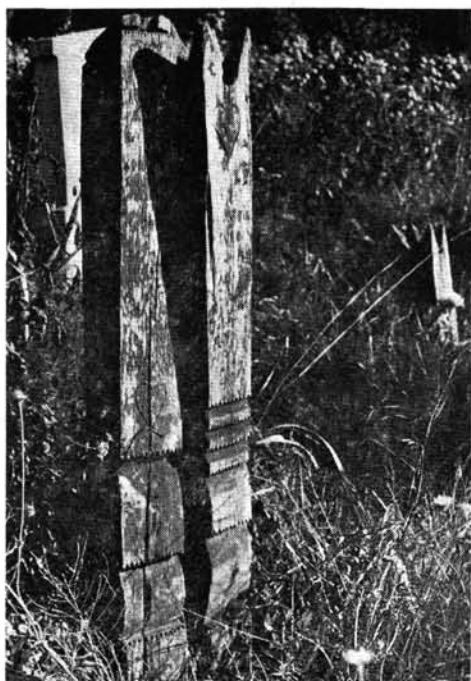
Az egybegyűltek közül általában csak a nők ülték körül a holttestet zoltárokat énekelve, imádkozva. A férfiak a megszorodott ház hátsó szobájában töltötték az időt: olykor imával, zoltárokkal, de sokszor

13. kép. Az előbbi fejfa felső egyharmada, 1972.

14. kép. Házaspár fejfái az 1930-as évekből, 1972.

15. kép. Háaspár fejfái az 1960-as évekből, 1972.

16. kép. Temetőrészlet. Balra férfi, középpütt női, jobbra férfi fejfája, 1973.

kártyázással is. A virrasztó jellegzetes énekei voltak a *Megérett gabona, lehajtván fejedet...* és a *Nyugodd sírálmodat...* kezdetűek. A háziak borral, pálinkával kínálták az összegyűlteket. Enni nemigen szoktak. Az italt sem egymásra, sem a holtra nem köszöntötték. Elmenőben a férfiak beléptek a halottas első szobába, s így búcsúztak el a halottól: *Má' te letudtad. Nyugtasson meg a jóisten! Adjon a jóisten örök nyugalommal! Te má' megpihenhetsz komám! Nem gyösz mán az erdőre többet, nem fogol fagyoskodni.*

6. *A padlan és a fejfa elkészítése.*

Lehetőleg rokont kértek fel erre a munkára. Ha nem akadt ügyes-kezdű faragóember a rokonságban, akkor idegenekhez fordultak. Az utolsó fejfafaragó — Takács István — öt éve hagyott fel a faragással. Régebben a Takács, illetve a P. Kórán családból kerültek ki a fafaragók. A fejfafaragónak nem volt e mestersége után neve, mint *ezer mestert* emlegették egymásközt.

6.1. A fejfa megrendelése rendszerint a halált követő napon történt. Amikor a gyászos háztól értesítették a faragót, más munkáit elhagyva azonnal elsietett a megadott helyre, s megbeszélte a hozzátartozókkal, milyen kívánságaik vannak a fejfa formáját illetően. A nyersanyagot természet-

17. kép. Temetőrészlet. Balra női, jobbra férfi fejfa, 1972.

sen a megrendelők adták. A faragó kiválasztotta az udvaron felhalmozott fatörzsek közül, melyik ad jó *padlandeckát*, melyik alkalmas sírjelnek. Ezeket félretette. Lehetőleg tölgyfákat választott: *a tőgy sokká tart* (10).

A faragó ott helyben, a megszorodott ház udvarán, esetleg a szomszédban fogott munkához. A temetés napján délelőtt készült el.

A faragáshoz kevés szerszámot használt, ezeket hazulról hozta magával. A *plankáccsal* (széles pengéjű nagyolóbárd, ácsszerszám) végezte a nagyolást; a finomabb munkához a *szekercét*, *kisbárdot* használta. A fejfát úgy alakította ki a fatörzsből, hogy annak tuskószerű alját meghagyta, csak *kezesre* legömbölyítette. Ez a rész kerül majd a földre, s így tovább tart kérgesen. A fatörzs többi részét a plankáccsal faragta meg négyszögű hasáb formára. A férfiak sírjének jellegzetes felső, záróformáját a *kalapot* régente együtt faragták ki az egész formával, ma utóbb felerősített deszkalappal helyettesítik. A fejfa *hasának*, *cifráinak* helyét is a plankáccsal jelölte ki, s a kisbárddal, újabban fűrésszel adta meg a végső formákat. A női fejfákat szintén négyszögletesre bárdolt törzsből alakították ki. A hasáb felső vége alatt, mintegy 10—15 cm-re keresztbefúrtak, s felülről ék alakban befűrészelték a fát: így alakult ki a *tulipán* forma.

A felirat bevésését szintén a fejfafaragó végezte a *kisvéső*vel. Jobban

szerette azonban, ha valamely szebben író ember előrerajzolta számára a betűket. Az írott betűt szívesebben véste, mint a nyomtatottat. A vésetet sokszor meghagyták eredeti nyers színében, sokszor azonban be is kenték eláztatott tintaceruzával. A felirat általában ugyanaz a formula volt, melyben csak a név és a dátumok változtak:

Itt
Nyugszik az Úrban
.....
élt évet
Áldás béke poraira.

E szöveget a faragó tetszőlegesen tördeli a rendelkezésére álló helyhez igazodva.

- 6.2. A padlandeszka és a négy *padlancövek* arra szolgálnak, hogy majd a sír fenekére eresztett koporsó fölé erősítve megvédjék azt a föld nyomásától. A „padlan” szó magyarázatát nem ismerték adatközlőim.

A padlandeszkákat is a plankáccsal faragta ki a fatörzsből a faragó. A fatörzset félbevágta, majd a külső oldalról faragott le addig, amíg jó vastag deszkát nem kapott. Négy-öt deszkára volt szükség. Úgy faragta meg őket a mester, hogy illeszkedésük mentén rés ne maradjon közöttük. Egymás mellé helyezve a kétméteres deszkákat hatvan-nyolcvan centi széles felületű téglalapot kapott. Ezt rövidebb végén *keresztfákkal* megerősítette, összefogta. Az így kapott deszkázatnak minden oldalon 10—10 centiméterrel nagyobbak kellett lennie a koporsó méreténél. A padlancövek — melyek a padlandeszkákat tartják majd a koporsó felett — egy méter hosszú, 15 cm széles hegyesvégű fahasábok voltak. Négy darabra volt szükség. Ezen kellékekre semmiféle dísz nem került, az volt fontos, hogy erősek legyenek.

- 6.3. Munkájáért a faragónak étel és ital járt munkaideje alatt. Gyakran a torba is meghívták. Később alkalmanként fogattal, terménnyel segítettek ki. Pénzbeli fizetséget nem kapott.

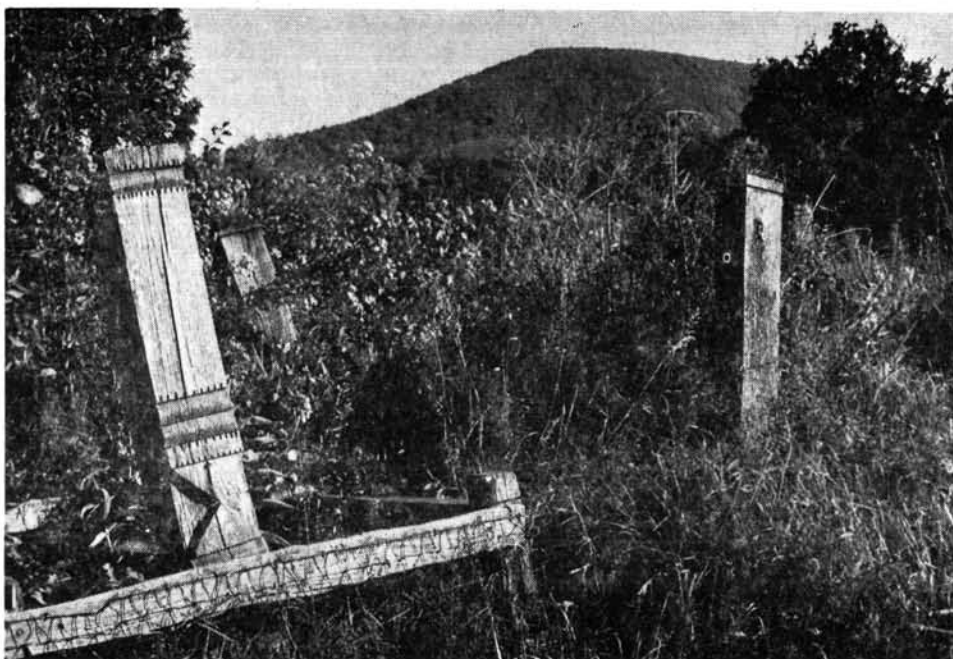
7. *A koporsó beszerzése.*

A századforduló táján még csináltatták a koporsót a faluban. Az 1920-as évektől már Göncön — a legközelebbi városban — vásárolják. Az idősebbeknek *barna* (a barna szó nem csak színt, de méginkább árnyatot, sötétet, sötétest jelent Pányokon) a fiatalabbaknak világos — általában zöld — koporsóról gondoskodtak. A kereszteletlenül elhalt csecsemőket az apja készítette *holmi fadoboz*ban ásták el.

8. *A sírásás.*

A sírt általában rokonok, de idegenek is megáshatták. A halált követő nap délelőttjén fogtak munkához a sírásók. Saját szerszámaikkal dolgoztak. Estig munkálkodtak, de ügyeltek arra, hogy ne legyenek készen a munkával, ezért másnap — a temetés napján — fejezték be azt. A sír két, két és fél méter mély akna volt. Oldalkamrákat ritkán vájtak.

A sírásás megkezdésének napján délben a halottas háztól egy asszony

18. kép. Temetőrészlet, 1973.

meleg ebédet vitt ki a sírásók számára, amit azok ott kint, a temetőkert gyepén fogyasztottak el. A torba természetesen ők is hivatalosak voltak.

9. *Koporsóbatétel.*

A temetés előtti napon történik meg a halott koporsóbefektetése: a *koporsóbatétel*. A halottat a lepedővel együtt emelik át a nyújtópadról a koporsóba. A koporsóbatételre a lelkipásztor jelenlétében — kit a kurátor is elkísért — került sor. Némelykor a szegényebb családok nem tudták meghívni lelkészüket, ilyenkor csak a kurátor volt jelen.

A koporsóbefektetés után a nyújtópadot nyomban szétszedték. A székeket, bakokat felborították, a deszkát az ágy alá, vagy más, nehezen hozzáférhető helyre dugták el. Ha szekérdereket használtak a nyújtópadhoz, azt a fészterben rejtették el. Mindezt azzal indokolják, hogy a halottat *vissza ne hozzák* (9) e tárgyak.

10. *A koporsóba tett tárgyak.*

A halottal mindenkor vele temetik zsoldároskönyvét, olykor kedves használati tárgyaikat is: idős férfiaknak pipáját, botját. E tárgyakat mindig a megszokottal ellenkező oldalra helyezték. Az italos öregeknek pálinkát is adtak a hosszú útra. Az üveget a feje mellé tették.

Egyik férfi adatközlő mesélte (2), hogy amikor nagyanyja sírásatását

intézte, s emiatt ki kellett mennie a temetőkertbe a sírásókkal beszélni; azok ott éppen a korábban elhunyt nagypapa koporsóját ásták ki. A halott feje mellett rátaláltak egy kicsiny ún. *kassai üvegben* némi pálinkára. Az idősebbik sírásó — rövid tanakodás után — megitta a pálinkát. Másnap aztán ágyának esett sokáig betegeskedett. Adatközlőm így zárta le a történetet: *Nem jó élőknek elvenni a holtét.*

11. *Az udvaron a koporsó.*

A holttestet lezárt koporsóban a temetés napján viszik ki az udvarra, ott búcsúznak el tőle hozzátartozói, rokonai, ismerősei s a falu népe. Ott mondja el beszédét a pap, imádkozik, majd a Bibliából idéz, prédikál, végül a hívőkkel együtt imádkozik s énekel. Itt siratják meg legfájdalmasabban a hozzátartozók a holtat, s ezt a falunak csaknem minden családját képviselő *sokadalom* el is várja tőlük.

A koporsót az udvaron lepedőkkel leterített asztalra helyezték úgy, hogy a halott benne lábbal a porta kapuja felé fekdjön. Feje felől kis asztalt állítottak a lekipásztor számára, melyet külön e célra készített lepedővel borítottak le, mégpedig kettővel. Mindkettő két-két szembenlevő oldalán virágmotívumok, illetve felirat látható. A virágdísz árvácska: *lila a színe a közepe sárga*. A nagyobb terítőn ez a felirat olvasható: *NYUGODJ BÉKÉBEN / KEDVES HALOTUK*, a kisebbik terítőn pedig — melyet a pap bibliája alá tesznek — ez áll: *ISTEN / VELED*. A hozzátartozók mindig a koporsó közelében állnak: a házfelőli oldalon a nők, velük szemben pedig a férfiak.

12. *A halottas menet.*

Amikor megindul a menet a megszorodott háztól, harangozni kezdenek, s húzzák mindaddig, míg a menet a temetőbe nem érkezik. Amikor a portáról kiindulnak a *koporsóvivők* s a koporsóval éppen a kapuba érkeznek, megállnak. Ekkor az „Utoljára vagyok udvaromban” kezdetű éneket éneklük. Útjában gyakran megáll a menet s élénekel egy-egy zsoldárszakaszt. Erre az időre megszakad a harangozás, s amikor befejezik az éneket, ekkor hangzik fel újra a harangszó. A megállásokat a kurátor irányítja. A menet utószor akkor szakítja meg útját, amikor a temetőkapuban a küszöb fölé érnek a koporsóvivők. Ekkor is énekelnek.

- 12.1. A temetési menet élén a tiszteletes halad. Mögötte a férfi *kikísérők*, fekete ünneplőbe öltözve, élükön a kurátor és a kántor halad. A férfiak csoportját követik a koporsóvivők. Általában hat férfi látja el ezt a tiszteletet, kik három *kivívőfán*, vállukon viszik a koporsót. A fejfavívő, illetve vivők közvetlen a koporsó nyomában haladnak. Őket a gyászoló család, hozzátartozók követik a rokonsági fokok szerint sorakozva. A menetet a női *kikísérők* zárják le. Velük vannak a gyermekek is mindkét nemből.
- 12.2. Ha legény, vagy leány a halott, a menet így alakul át: a lekipásztort a legények követik ünneplőben, élükön a kurátorral és kántorral, s csak utánuk sorakoznak a házasemberek. A legények fehér *kokárdát* viselnek

szívük felett, mint esküvőn szokták. Ha leány a halott, lányok viszik koporsóját, ha legény, legénybarátai. A koporsó után mindig egy legény viszi a fejfát, amelyre — ha leány a halott — egyik magakészítette kesz-kendőjét tűzik. Ha legény a halott, fejfájára gyöngyvirágos *bokréta* kerül, amilyent vőlegényként viselt volna. A gyászoló családot a lányok csoportja követi, kik bal karjukon fehér szalagot: *pántlikát* viselnek, fejükön művirág koszorút, amilyen a koszorús leányokat illeti a lakodalomban. A menetet ezúttal is az asszonyok zárják.

13. *A temetőben.*

A temetőkertbe érkező menet egyenesen a sírhoz megy, ott a nők a koporsó ugyanazon oldalára állnak, mint a halottas ház udvarán, a férfiak pedig velük szemben. A koporsót a *halottasrudakon* (a nyitott sír felett keresztbefektetett rudak, a sírásás állandó kelléke) a nyitott sír fölé helyezik. A pap a halott feje felől áll, Bibliát olvas, imádkozik. Őt a kúrátor követi: *Vigasztalja meg a jóisten a megszorodott szíveket, töltsse az ő balsamának olaját a megszorodott szívekre, elhunyt testvérünket pedig, akit kikísértünk ide a temetőkertbe, nyugtassa meg a jóisten a földnek porában, ahová behelyeztük őt! Lelke pedig nyerjen örök irgalmat és örök életet a mennyeknek országában! Elbúcsúzzunk testvérünktől abban a hitben, hogy a feltámadás nagy napján Jézusnál találkozunk.* — Így hangzik Kiss Sivák János öreg kúrátor búcsúszövege. E szövegeket régi kúrátorok adták oszt egymásnak, én egy hegyközi, Lőrinc nevezetűtől tanultam. (2)

A búcsúbeszéd elhangzása után eresztik le a koporsót, miközben a gyászolók énekelnek. Mindaddig szól az ének, amíg munkájukkal nem végeztek a sírásók, s szerszámaikat kereszt alakban — *keresztbe-kasba* — helyezték a sírra. Ekkor beszél újra a kúrátor: *Végtisztességet tévő gyülekezet! A minden kegyelmek istene vigasztalja meg a megszorodott szíveket, öntse az ő balsamának olaját a megszorodott szívekre vigasztalásul! Elhunyt testvérünket pedig, akit kikísértünk ide a gyászos temetőkertbe, nyugtassa meg a jóisten a testét a földbe, lelke pedig nyerjen irgalmat és örök életet a mennyeknek országában! Elbúcsúzzunk testvérünktől abban a hitben, hogy a feltámadás nagy napján Jézusnál találkozunk. Akik pedig kikísérték testvérünket ez utolsó úton, jelenjenek meg a gyászoló háznál! Oda hívnak az ő hozzátartozói szeretettel. Adjon a jóisten a megholtak nyugodalmat, az élőknek pedig maradjon meg az ő kegyelme! Szívemből kívánom!*

Ez a beszéd B. Kórán András szövege, ő a jelenlegi kúrátor.

A fejfát a halott feje felé állítják a sírra, a sír nyugati oldalára. A felirat nyugatra néz. A sírra ki-ki elhelyezi koszorúit: az idősebbekére sötét művirág koszorú, a fiatalokéra világosabb kerül.

14. *Eltakarítás.*

Amíg a gyászolók a temetőben járnak, a halottas háznál maradt néhány asszony elvégzi az első ház kitakarítását. Ezt különös gonddal kell

végezni, ezért lehetőleg idősebb asszonyra bízzák a munkát. Legelőbb az ablakokat nyitják fel. Majd kihúzzák az ágy alá rejtett *terítő deszkát*, s gondosan lesúrolják. A halott szalmazsákjából gondosan eltávolítják a szalmát, s egy nagy kendőben — a *trőnyében* — hátukon kiviszik valamely félreeső helyre, s ott elégetik. A dunna tollát új huzatba fejtik át. Munkájuk során keveset beszélnek. Általában magukban imádkoznak. A szobát — amint tehetik — kimeszelik, erre általában a tor után kerül sor.

15. *A tor.*

A temetés után tehát a kurátor felkéri mindazokat, *kik nem restellék lábuk fáradságát, s elkísérték a halottat*, hogy jelenjenek meg a halottas háznál, ahol vendégül látják őket. A meghívás mindenkire vonatkozik: az útközben csatlakozó idegennek, vándorkoldusnak éppen úgy, mint a hozzátartozóknak. *Mind az egész világ ott vót a torban* — mondták. Begyűlvén a meghívottak a halottas házhoz rendben körülülük az asztalokat, melyen bor s poharak állnak. Ki-ki tölt magának. Csönd van. Addig nem nyúl senki a poharához, amíg a kurátor felemelkedvén így nem beszél. *Végtisztességet tevő gyülekezet! Adta volna a jóisten, hogy ne ily alkalommal kerestüik volna fel e hajlékot! De isten rendelésében nyugodjunk meg! Isten adta, isten elvette, áldott legyen szent neve érette! — Elhunyt testvérünk életbenmaradt szerettei megtiszteltek bennünket, étellel, itallal. Én kívánom a jóistentől, s adja isten mindnyájunknak egészségére!* (4) Ezzel felveszi a poharát, s egymás egészségére isznak. Mintegy fél órányit beszélgetnek, iszogatnak így: bort, pálinkát, régebben kenyeret ettek, ma a kolbászt is *felkapták*. Néhány zsoltárt is énekelnek, csendesen szórakoznak, *mint egy vendégségben*. Amikor a kurátornak szól a házigazda, hogy *már be lehet rekeszteni*, az így szól: *Végtisztességet tevő gyülekezet! A minden kegyelmek istene vigasztalja meg a megszorodott szíveket! Öntse az ő balsamának olaját a megszorodott szívekre vigasztalásul! Elhunyt testvérünket pedig, akit kikísértünk a temetőkertbe, nyugtassa meg a jóisten a földbe! Elhunyt testvérünk életbenmaradt szerettei megtiszteltek bennünket. Én kívánom a jóistentől, hogy mindezeket a javakat adja vissza százzor, hogy annak hiányát soha ne lássák! Közöttünk pedig maradjon meg a szeretet addig, ameddig élünk! Szívemből kívánom!* (4) Akkor aztán feláll mindenki s elhagyja a szobát. A háziak az ajtóban búcsúznak el mindenkitől, s itt hívják meg a rokonokat, barátokat a valódi torra. Itt terített asztalnál foglalnak helyet a meghívottak — a halott helyét üresen hagyva —, előbb tyúklevest, majd töltöttkáposztát fogyasztanak, végül pedig süteményt, bort. Lényegében a lakodalmokon is ugyanezen ételek szerepelnek főétekként.

16. *Gyász.*

A gyász szokásainak megtartása sokkal inkább kötelező az asszonyok számára, mint a férfiakéra. Fél, egy év a szokásos gyászidő, de nem kevés asszony élt Pányokon, ki két-három évig, vagy élete végéig viselte

a gyászt. A férfiak kalapjukra, karjukra kötött pántlikával jelzik, hogy gyászolnak, az asszonyok talpig feketébe öltöznek. Ilyenkor *vígsághelyre* el nem mennek, tiltva nem volt számukra, mégsem mentek. Jól gyászol az, *aki egy évig is eljár tiszta feketében, s csak azután öltözik vígabban. Nem mén szórakozni, meghúzi magát, csendesen viselkedik, ritkán jó ki a házból. Rosszul gyászol: akinek egy nap elhal valakije, s másnap már a kocsmában dalol. Pár hétig feketében jár, aztán elveti azt is.* (8)

Ha az elhunyt közvetlen hozzátartozói között házasulandó leány, legény van, azok lehetőleg elhalasztják lakodalmukat a gyászéven túlra. Ha mégis meg kell tartani az esküvőt, akkor *csendben, gyász alatt esküsznek meg: a mennyasszonyon barna (sötét) ruha van csak két tanút hívnak, azokat osztán megvendégelik* (8).

17.1. Fontosnak tartom a gyással kapcsolatos olyan történetek lejegyzését, melyek fényt vetnek a pályokiak gyászáról vallott gondolkodására.

17.1. Egy idős asszonyról meséli adatközlőm, kinek leánya tragikus hirtelenséggel halt meg. Az asszony nagyon bánkódott lánya elvesztésén, s nap mint nap kijárt sírjához. Adatközlőm így vélekedett erről: *A lélek el van téve a feltámadásra. Kár annyit siratni. Zavarja az a halott lelkét, aki mindennap kijár a sírhoz halottját siratni. Nem tud ettől a lélek megnyugodni.* (5)

17.2. *A hasdái erdőre ment volt még nagyanyánk leánykorában a testvérével. Nagyhirtelen gyött oszt egy nagy eső, megáradt a patak. A tizenhatéves nagyanyánk át tudta lépni a patakot, de a tízéves kisfiút elsodorta: beléfült. A nagyanyánkat igen bántotta ez. Kijárt mindennap az öccse sírjához. Igen sajnálta a kistestvérét. Egyszer aztán, amint megint a temetőben van, nagy dörömbölést hall a sírből. Megijjedt, hazaszaladt. Otthon aztán azt álmodta, hogy az öccse megjelent és mondta neki: Ne sírj annyit Zsuzsikám, mert már vízben fekszem, könnyedben. Hagyj már nyugodni!* (9).

18. *A lélekről.*

A halottak visszajáró lelkéről meglehetősen sok történet forog közszájon a faluban. E történetek két csoportra oszthatók aszerint, hogy a lélek a halál és az eltemetés közötti periódusban, vagy pedig a temetés után jelentkezik. Néhány jellegzetes példát mutatok itt be:

18.1. Novemberi szombat estén együtt üldögélt az első házban a család. A férj nemrég hozott fel vizet a kútról, két vödörben, melyeket a konyhán a *vizes lócára* állított. Hirtelen hatalmas csörömpölést hallottak. Első gondolatuk az volt, hogy nagy házörző kutyájukat véletlenül bezárták volna a konyhába s az okozta a lármát, ki akarván menni. Azonban a konyhába csend volt, még a vizes vödrökben sem gyűrűzött a víz. Nem tudták mire vélni a dolgot. — Akkor hallják, hogy jönnek felfelé síró asszonyok az utcán: *Meghalt Imi. Szekér alá esett az erdőn!* Valóban: lovai nyerítve vágattak be a faluba üres szekérrel. Erre a feleség így szólt az urához: *No az Imi megjelentette magát neked!* (Azért mondta ezt,

- mert a férjének igen jó barátja volt a szerencsétlen, s mert az ő portájukon járt fel a feleségéhez, aki a felső telken lakott, miután különvált férjétől.)
- 18.2. *Bruóczki Jánosnál meghalt egy lány. A szatócs meg éjszaka jött felfelé az úton s látta a lányt akkor éjjel, hogy meghalt. A lány gyött lefelé. A szatócs meg lányszerető férfi vót, akart elibe állni. Megfordult akkor a lány, átment a Nagypatakon, de pottyanás (csobbanás) nélkül. A szatócs meg akarta előzni, de mire átért a hídon, a lány nem volt sehol. — A kutyák meg igen faldostak. (9)*
- 18.3. *Menyhárt Lajos az énekkarba járt. Igen szép hangja vót. Egyszer oszt nem ment neki az ének. Megnősült. Nemigen énekelt aztán. Végül felakasztotta magát. — Házunk előtt, a ficfa alatt ültünk, amikor arra járt a tanító és odakiáltott, hogy menjünk virrasztani. — Én nem megyek. Azért, hogy így tett! (ti. öngyilkos lett) mondtam neki. A tanító elment, mi oszt tovább beszélgettünk. Este lett. Felmentem a padra lefeküdni. A padláson aludtak akkoriban a legények nyárban. Ahogy ott fekszem, hát oly nyomás ereszkedik rám, mint egy mázsa, hát felijedtem. Akkor oszt tudtam, hogy ő az, amétt nem mentem el megvirrasztani. Akkor — hogy má eszemhez tértem — elkezdtem káromkodni, de csúnyán: Hogy az isten erre, meg arra. . . Arra oszt elment onnat a nyomás. Mert azt úgy hallottam, hogy elmegy, ha isten nevével káromkodunk. (6)*
- 18.4. *Krakkai Pista bíró szomszéd felakasztotta magát. Azelőtt — hogy a mezőre ment — mindig az udvarunkon járt át, arra rövidebb volt. A kutyánk ilyenkor mindig elibe gyött a kapuhoz s elkísérte a kert végébe, amikor meg gyött, gyött vele a kutya is vissza. — No, a halála után a kutyánk ott kísérgetett le-fel. Ugatta. Egyszer — úgy egy hét múlva — éjszaka jön valaki, a kutya kíséri, faldossa. Bent meg a kócsos óránk súlyai mind össze-csángolóztak éjfél körül. Arra ébredtem fel. Mondom az asszonynak „Hallod, mama?” „Hallom. . .” „Mi az isten kurva jó kegyelmit keres ez itt?!” Akkor oszt a kutya kikísérte, soha többé nem jött. De akkor, ha az ökröket vezették volna ki tőlem, akkor sem mentem volna ki az udvarra. (9)*
- 18.5. *Kerekes János ment felfelé az úton. Setét éccaka. Ment haza. A temetőkerítés másoldalán meg sírt egy gyerek, hallja. De rítt nagyon. Hazaért, oszt mondja az anyjának „Anyám, itt a temetőnél sír egy kisgyerek”, „No ha rítt, vidd oda ezt a keszkendőt, csapd át a kerítésen ezt!” Visszament oszt oda, átcsapta a temetőkerítésén a kendőt, megszűnt a sírás. (6)*
19. *A tudós.*
Túdósnak, tudós asszonynak nevezik a pányokiak a halottlító asszonyt. A két világháború közti időszakban a miskolci tudóshoz jártak, manapság a putnoki halottlító asszonyt keresik fel rendszeresen. Halottlítóhoz csaknem minden haláleset után elmentek, pár hónappal a temetés után. Különösen azok tartják fontosnak a tudós meglátogatását, kiknek hozzátartozója váratlanul, tragikus körülmények között halt meg. Pl.: Tizenegy évesen halt meg a testvérkém. Leesett a szekérről, szörnyet halt. Akkor édesanyám elment a tudóshoz Miskolcra. Ez 1935 augusztusában volt. (8)

A halottlátóhoz a hozzátartozók közül általában többen mentek, főleg asszonyok, akik olykor elvitték gyermekeiket is, hogy *a halott lássa őket, jól vannak.* (3) Az asszonyokat rendszerint egy férfi fuvarozta, vagy kísérte el. Ajándékba tyúkot, tojást stb. vittek, de olykor pénz is, jöllehet a putnoki asszony visszautasítja az adományokat, s nem kíván semmiféle fizetséget, ám a látogatók csak akkor nyugodtak, ha otthagynak nála valamit fizetségképp. A halottlátóhoz ünnepi feketében, gyászbaöltözve mennek.

Úgy vélik a halottlátóról, hogy az nem hazudik — mármint a putnoki és a néhai miskolci — s bizalommal fordulnak hozzá. Úgy tudják az a vérszerinti rokonait idézi meg a látogatóknak, anélkül, hogy bárki bemutatkozna vagy elsorolná kívánságait. Sok pányokit fogadott — mint mondják — így a tudós: *Régen várlak már, itt zaklat a férjed* (vagy a megfelelő halott hozzátartozót nevezi meg). A tudósról sokan úgy tudják, hogy látogatói közül az első pillantásra kiválasztja azokat, akik csak próbára akarják őt tenni, esetleg csúfot akarnak üzni belőle. Ezek közeledését határozottan elutasítja.

Akiknek beszél, legelőbb is a halott külsejét, esetleg jellegzetes testi hibáit írja le. Megmondja azt is, miben, s milyen körülmények között halt meg az illető. Beszámol a halott öltözetéről is, amelyben eltemették. Mindez — a pányokiak egybehangzó véleménye szerint — a legapróbb részletekig megfelel a valóságnak. A halott külsejének leírása után a tudós rátér a túlvilági kívánságok közvetítésére, amely olykor csak abból áll, hogy a halott kéri: szeressék, ne felejtsek el, imádkozzanak érte. Sokszor azonban konkrét kívánságok ismertetésére is sor kerül, melyek a halott megnyugvását szolgálják. Olykor a halottlátótól tudnak meg a hozzátartozók olyan dolgokat, melyeket addig maguk sem tudtak (pl. a távolban elhunytak halálának pontosabb körülményeit).

A putnoki halottlátó asszonyról mondják, hogy az semmi különöset se tesz, míg beszél. Egy asztalnál ül, szemben a látogatóval, az olvasóját tartja kezében, maga elé, vagy látogatója arcába néz. Öltözékében nincs semmi szembetűnő, egyszerű hétköznapi viselet.

Íme egy rövid közlés az elmondottak összefoglalásául: *Édesanyámnak nagy lelki nyugtalansága vót, hogy elhalt apánk. Elment a tudóshoz. Miskolcon, az Avas alján lakott. Mindig mesélte, hogy alacsony asszony vót, s mint a galamb, olyan ősz. Ahogy elébe értek, rászólt az asszony a nagybátyámra. „Menjék maga vissza! Menjék!” — merthogy a bátyám nem hitt, csak azért ment, hogy anyámat kísérje. Anyámnak oszt azt mondta, miután mindent, de mindent elmondott apámról: „Hagyd el a sírást! Már vízben fekszik.”* (2)

20. A temetőkert.

Pányoknak egy temetője van, mely a település magvához tartozik, annak nyugati határán terül el. A tágas temető csaknem egy holdnyi területét betemetődött árok és vadrózsabokor élősvény veszi körül. E vadrózsasövénynek fontos szerepe volt a szemmelvert kisgyermek

körüli varázscselekményekben. Arra aggatták a gyermekről leszaggatott ruhácskáinak darabjait.

Két kapuja van a temetőkertnek: a főbejárata lécből készült s nyugatra nyílik, kelet felé kis *gyalog kaput* találunk. A terület kétharmadába reformátusok, az egyharmadnyi területre pedig római katolikusok temetkeznek. A délnyugati oldalon, az élősövénytől csaknem eltakarva, mintegy négy négyzetméter alapterületű lécbódé áll. Ez a *hullaház. Azt teszik ide, aki felakasztja magát, vagy vízbe fül.*

A temető egész területén gyümölcsfák nőnek, főleg szilva. Ezeknek, valamint a jó minőségű szénának a használati joga a második világháború előtt a mindenkori kántortanítót illette. Téli hidegben előfordult többször is, hogy — tüzelőhiány lévén az iskolában — tanítványaival kidőlt, kidőlőben levő fejfákat hordatott be tüzelőnek. A temető haszna ma a harangozót illeti.

21. *A sírok.*

A pányoki temető sírjai mind kelet—nyugati irányba mutatnak hossztengegyükkel. A hantok nyugati oldalán állnak a fejfák, sírkövek, feliratuk nyugatra tekint.

21.1. A sírokat mintegy két, két és fél méter mélyre ássák, ahol a talaj megengedi, ott a függőleges akna alján koporsószerűségnyi fülkét vájnak. Így helyezik el a házaspárok közül a korábban elhunytat. E sírformát itt *padlanosnak* nevezik.

21.2. A sírhantot az asszonyok gondozzák, alakítják ki domborodó formáját. Tavasszal — amikor *a zöldséget bekapálik* — a házak előtti virágoskertek virágait ültetik el: *mályvát* (így hívják itt a muskátlit), *árvácskát, csipkerózsát, szegfűt, gyalogszegfűt, papkalapot, bazsarózsát, fodormentát*. Nyáron az asszonyok a nagy munka miatt jutnak ki a temetőbe, így ősze mindent elborít a dudva, gaz, s csak a fejfák, sírkövek állnak ki a burjánból. Ettől tisztítják meg majd halottak napja előtt a temető-kertet.

22. *Megemlékezés a sírnál.*

A gyász ideje alatt nemcsak a gyászruhával, visszavonultsággal s imával emlékeznek meg a halotról, hanem sírjához is gyakran kilátogatnak. Van, aki nap mint nap kijár a sírhoz, rendszerint asszonyok, akik imádkoznak, sírnak egy sort, megigazgatják a sír virágait. Mások a halott név- és születésnapján teszik rendbe a sírt. Az emlékek halványulása, s a mindennapi munka azonban hamarosan megritkítja a temetőjárásokat.

22.1. A reformátusok október 31-én este tartják a halottaknap megemlékezéseiket a síroknál, a katolikusok pedig november 1-én. A megelőző héten ki-ki felkeresi hozzátartozói sírját s rendbeteszi. Saját munkájuk végeztével közösen tisztogatják meg a temető egész területét. Ilyenkor fordítanak gondot a háborúk hősi halottainak, s a magánosok sírjaira.

Halottaknapján este *tisztességes öltözetben* mennek ki a sírokhoz

a családok. Művirágkoszorúkat visznek magukkal: a fiatalabbak számára világos, az idősebbek számára sötét virágokból rendelik a koszorúkat. A fejfákra akasztják a koszorúkat a sírhoz érve, *megimádkoznak*. A nagyszülők sírjainál összegyűlnek a rokonok s együtt, a halottról beszélgetve hagyják el a temetőt. Általában délután négy, öt órakor indulnak ki s hét, nyolc órakor térnek vissza a temetőből.

23. *A fejfák.*

A századfordulón még csak fejfák álltak a sírokon, azóta tért hódítottak a városi temetőkultusz műkö, műmárvány sírjelei is. A pányoki temetőben két jellegzetes fejfaformát találunk, melyek a két nemet hivatottak megkülönböztetni. A férfi fejfája *kalapos*, a hasáb alakú sírjel felső vége ferde csapott, s deszkalap van ráerősítve, amely minden oldalon túlnyúlik egy-egy centiméterrel a törzsön. A nők fejfája *tulipános*, vagy *koronás*, ami azt jelenti, hogy a felső véget négy oldalról ékszerűen befűrészték. A lányok fejfái csak fűrészelve vannak, míg az asszonyokét előbb át is fűrták. A fejfa egyéb részei hasonlóak voltak mindkét nemnél. Általában *törzset* és *lábat* különböztetnek meg. Előlapjukra kerültek a *cífrák*, feliratok. Az írás alatti alsó egyharmadot egy bemélyedésből és domborulatból álló *hasa* foglalta el.

Beásva a fejfák 60—120 cm magasságúak. Amikor lábrészük elrothad, újra leássák őket. Így 40—60 évig állnak a fejfák.

Gyermekek és felnőttek fejfái csak méretben különböznek, alakban nem.

Pányokon a fejfa neve *gombfa*, *fa gombfa*, de *fejfanak* is nevezik, mert *főtől állítják a holtnak*.

JEGYZETEK

1. Magyarország helységnévtára, 1973.
2. Magyarország helységnévtára, 1926. Magyarország helységnévtára, 1962. Magyarország helységnévtára, 1973.
3. A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája, 1897. 316.
4. Györffy György, 1963. 128.
5. Ferenczi Imre, 1960. 389—436.
6. Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720—21, 1898. 296.
7. Mint a 6. jegyzetben.
8. Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képen. VI. kötet, 1900. 296.
9. Magyarország vármegyéi és városai I. kötet, é. n. 385.
10. Vö. Sánta Ferenc, 1970. 5—16.
11. Gyűjtőmunkám során a csiki székelység körében.
12. Munkámban zárójelbe tett számokkal hivatkozom azon adatközlőimre, kiktől a legterjedelmesebb anyagot gyűjtöttem: 1. F. Kerekes András, 1894. ref., 2. Kiss Sivák János, 1896. (öreg kurátor) ref., 3. Kiss Sivák Jánosné, Sivák Zsuzsánna, 1898. ref., 4. B. Kórán András, 1913. (kurátor) ref. 5. B. Kórán Andrásné, Kerekes Kata, 1918. ref., 6. Radácsi Ernő, 1906. (harangzó) ref., 7. Radácsi István, 1900. ref., 8. Radácsi Istvánné, Krakkai Erzsébet, 1902. ref., 9. Radácsi Lajos, 1897. ref., 10. Takács István, 1902. (fejfafaragó) ref. Fáradságukért és segítőkészségükért ezúton mondok köszönetet.

IRODALOM

- A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája*, 1897. (Statisztikai Közlemények sorozat), Budapest.
- Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képen*. I—XVI., 1900. Magyarország, VI. kötet, Budapest.
- Ferenczi Imre*, 1960. Rákóczi alakja az abaúj-zempléni néphagyományban. *Ethn.* LXXI. 389—436.
- Györffy György*, 1963. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I., Budapest.
- Magyarország helységnévtára*, 1926. (Statisztikai Közlemények sorozat), Budapest.
- Magyarország helységnévtára*, 1962. (Statisztikai Közlemények sorozat), Budapest.
- Magyarország helységnévtára*, 1973. (Statisztikai Közlemények sorozat), Budapest.
- Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720—21*, 1898. (Statisztikai Közlemények sorozat), Budapest.
- Magyarország vármegyéi és városai*, é. n. (Vármegyei monográfiák sorozat I. kötet, szerk.: Sziklay J. és Borovszky S.)
- Sánta Ferenc*, 1970. Sokan voltunk. In: *Isten a szekéren*, Budapest, 5—16.

BEERDIGUNGSBRÄUCHE IN PÁNYOK (Auszug)

Die Studie zeigt die Beerdigungsbräuche in einem kleinen Dorf in Nordostungarn, *Pányok*. Die von der Welt abgeschlossenen Siedlung, die auch heute noch nicht an das Eisenbahnnetz angeschlossen ist, zählte 1973 345 Einwohner. Die Bevölkerungszahl ist im letzten Jahrzehnt stufenweise zurückgegangen. Die Dorfbewohner sind reformatischen Glaubens.

Die Tradition der Totenbräuche kann mit der Auffassung der Menschen vom Tode erklärt werden: Die mit der Natur harmonisierende Lebensweise der Bauersleute bestärkte in ihnen die Ansicht, in der der Tod eine natürliche Stelle einnimmt. Der Tod als eine Aufgabe angesehen, der ebenso Genüge geleistet werden muss wie im Leben der Arbeit oder der Erziehung des Nachwuchses. In der Erinnerung der ältesten Generation leben viele Bräuche und Vermutungen. Demgegenüber kennt die zweite Generation die wesentlichsten Züge der Bräuche, die praktischen Arbeiten, die bei einem Todesfall erledigt werden müssen. Die Dorfgemeinschaft beurteilt den Tod ihrer Mitgleider auf verschiedene Weise: die älteste Generation betrachtet ihn als natürlich, die Jüngeren erfüllt er mit Erschütterung, was sich auf die innere Ordnung und Bewegung der Dorfgemeinschaft auswirkt.

Im zweiten Teil der Arbeit werden die Beerdigungsbräuche des Dorfes behandelt, von den ersten Anzeichen des Ablebens über den Todesschmaus bis zur Trauer. Neben der Schilderung von Gräberformen und Grabhölzern wird auch den Vermutungen über das Weiterleben des Verstorbenen im Jenseits Aufmerksamkeit gewidmet.

ERNÓ KUNT